

szemle

Gyakorlott pályakezdők

OTTHONOS IDEGENSÉG. AZ ALFÖLD STÚDIÓ ANTOLÓGIÁJA

Debrecen országos ismertségű folyóirata, az *Alföld* jó néhány évtizede vállalja fiatal irodalmárok szakmai útkeresésének a támogatását. A tehetséggondozás és a közöseteremtés terepeként működő Alföld Stúdió legfrissebb generációja 2012-ben zárta le közel három éves alkotói munkáját, s ennek apropóján jelent meg a 15 szerző írását egybefoglaló antológia.

A kötet címválasztása, az *Otthonos idegenség* – az oximoronos szerkezet köd-felhője dacára – kifejezetten találónak bizonyult, mivel laza egységbe rendezi, s célirányossá teszi a témájukban, értelmezői módszereikben meglehetősen szétartó tanulmányokat. Otthonossá tenni az idegent: alapvető vágyunk ez a törekvés, melyhez legfőbb adottságként az értelmezés képességét és szabadságát kapta az ember, aki az idegen folytonos feltérképezésével igyekszik elhelyezni magát a világban. Ha egy gyors pillantást vetünk a kötet tanulmányaira, azonnal látjuk, hogy milyen nagyot nőtt ez a világ – az irodalom, a művészetek és a kultúra világa –, s ennek megfelelően az irodalomtudomány vizsgálódási területe is látványosan átlépte korábbi határait. Egészen más kulturális közegben élünk, mint akár öt évvel ezelőtt, s a fiatal szerzők legtöbbje érvényesíti is a megváltozott közeg elvárásait.

„Az ideális [irodalmi] szövegben számos és sokrétű hálózat akad [...]: nincs kezdete, reverzibilis, több bejárattal rendelkezik, melyek közül egyik sem nyilvánítható nyugodt szívvel főbejáratnak” (182.) – idézi az egyik szerző, Áfra János Roland Barthes gondolatait. Az irodalmi szövegek különös labirintusba vonzzák tehát az értelmezőt, ám a sikeres tájékozódáshoz és a szövevényből való kijutáshoz manapság már nem elég az irodalmi művekből vagy az elméleti munkákból elsajátított tudás iránytűje: a mai értelmezőnek az eleven kultúra, az egymást átszövő médiumok hálózatában is jártasnak kell lennie. Maga Áfra is a képet és szöveget egymásra montírozó digitális hipertextek világába, az internet virtuális realitásaiba kalauzol el bennünket (*Képpé merevült szöveg. A hiperhivatkozás mint képi nyom*), akárcsak a Justin Timberlake és 50 cent egyik videoklipjét tárgyaló Máté Éva Gyöngy (*Az utolsó fal. Virtualitás és tértapasztalat lehetséges összefüggései az Ayo Technology című videoklipben*). Ahogyan az elemzett videoklip filmes montázsában a rohamosan fejlődő technomédiumok – okostelefonok, kamerák, közösségi oldalak – soha nem volt ablakokat nyitnak magánéletünk legkülönfélébb területeire, ahogyan elmosódnak a valóságos és a képzeletbeli közötti határok, ugyanúgy változnak az irodalomértés feltételei és az irodalmár feladatai is. Rengeteg ablakot

kell megnyitnia munkája során a mai értelmezőnek, s az *Alföld*-antológia írásait is felfoghatjuk úgy, mint jelen kultúránk szövevényére rálátást adó egy-egy ablakot.

Mielőtt rövid pillantást vetnénk ezekre az ablakokra, a kötet egészével, „tárházával” kapcsolatos impresszióimat osztom meg. Előljáróban: a kötet nem egy debreceni vagy „alföldi” kritikai-tudományos iskola reprezentációja. Nincs kitüntetett elméleti vagy tematikai orientációja a különböző tanulmányoknak, bár a Stúdió tagjainak többsége részt vesz közös projektekben: folyóirat-szerkesztésben, kulturális programszervezésben vagy éppen a JAK kötetéin belül. A tanulmányírók érdeklődési köre szerteágazó, ám az eltérő és sokszínű elméleti orientációknak, teoretikus applikációknak mégis van egy általánosítható tendenciája. Tapasztalatom szerint a pályakezdő irodalmárok sokáig visszatérő típushibája volt az elméleti apparátusba, fogalmi rendszerekbe való görcsös kapaszkodás, amely egyfelől nehezítette a kritikai-tudományos útkereső írások befogadását, másfelől pedig – sok esetben – leblokkolta a kreatív interpretációs gondolkodást. Az *Otthonos idegenség* tanulmányaiban, kritikáiban nem az elmélet „gondolkodik”, nem egyes elméleti irányzatok tudását demonstrálják az írások. Éppen ellenkezőleg: a választott elméleti szempontrendszerrel, perspektívával történő szubjektív azonosulás, termékeny ráhangolódás jellemzi a tanulmányok többségét. Gyakorta volt az az érzésem, hogy bizonyos kulturális vagy társadalmi jelenségek iránti személyes érzékenység és az elemzett szöveg sugallatai, kívánalmi egyszerre vezetnek el az értelmezőt egyes teoretikus narratívákhoz, gondolatrendszerekhez. Ennek köszönhető, hogy a tanulmányírók többsége bátran és kreatívan gondolkodik, így élvezetes, a szó legjobb értelmében vett olvasmányos interpretációkat ad. S éppen ezért rendkívül sokszínű a választott értelmező apparátus, viszonyítási pont: utazási irodalom, tér- és testpoétika, teológia, betegség és szuicidum, a trauma kontextusai, a legkülönbözőbb média- és társadalomtudományi perspektívák tűnnek fel az értelmező apparátusokban. Akár divatos, így könnyen kézhez álló megközelítésmódnak is tekinthetnénk ezeket, ha nem igazolná a választásokat a meggyőző interpretáció, valamint az elméleti tematizáció és a szoros poétikai szövegolvasás egyensúlya.

Véleményem demonstrálására csak egyetlen példát emelek ki a sok közül. Lovas Anett Csilla írása igényli talán a legkényesebb egyensúlyt az elemzésre választott szövegkorpusz és az elemző apparátus kontextusai, szemléleti alapjai között (*Szövegtestek, test-szövegek. Takács Zsuzsa, Borbély Szilárd és Mestyán Ádám költeiről – teológiai nézőpontból*). A címből is kitűnik: a szerző három kortárs magyar költő emberi testről alkotott vízióját helyezi a teológiai gondolkodás távlatába, a *Biblia* mítoszi emberképének a fénytörésébe. A téma rendkívül érzékeny, s elhajlásra csábít, akár a teológiai felfogások dogmatizmusa, a vallásos szemlélet elfogultsága, akár a lírai versbeszéd szabadossága irányába. A világos gondolatvezetésű írás azonban kiválóan lavíroz a testdiskurzus szokatlan összefüggésrendszerében, s izgalmas szövegelemzésekben fejti ki, hogyan lehet az Istennel való kapcsolatfelvétel médiuma a test, s hogyan demonstrálódik mindez a kortárs magyar versekben. Nincs elfogult, didaktikus olvasás, végig megmarad a hermeneutikai egyensúly: a hitbéli „elköteleződés” egyetlen nyoma az írásban a tendenciózusan visszatérő „keresztyn” formula (a szóhasználat reflektálatlansága kicsit zavaróan hat).

A kötet írásainak másik közös jellemvonása az értelmező nyelvhasználat kidolgozottságában, a tudományos-kritikai írásmód gördülékenységében ragadható meg. Ez javarészt abból fakad, hogy a szerzők számára – főként az online kritikai médiumoknak köszönhetően – a pályakezdés időszaka szerencsésen előretolódott: a tehetséges hallgatók már igen korán próbára teheték kritikai vénájukat és íráskészségüket (szinte valamennyi tanulmányíró publikált már valamilyen kritikai fórumon, jó néhányan komolyabb irodalomtudományos folyóiratokban is). Persze eltérő kísérletek és modellek gazdag tárháza a kötet – ebből a szempontból is.

Korpa Tamás írásmódja például a sűrű fogalmiságú, hosszabb körmondatokban gondolkodó, gyakori reflexiós beékelésekre támaszkodó szaktudományos modell mintázatait követi. Ez egyfelől lehetővé teszi a Szilágyi Domokos vers (*Ez a nyár*) nagyon figyelmes és türelmes, minden részletre asszociáló olvasását, másfelől viszont sok esetben inkább elfed, mintsem megmutat. Kiváló értelmezői javaslatok sokasága oldódik fel a beszéd túlr retorizált, néha már-már ezoterizáló áradásában, sőt a sűrű szaknyelv gyakorta elleplezi az argumentáció kidolgozatlanágát, a fogalomhasználatok reflektálatlanságát vagy szemléleti ambivalenciáját is. (Kommentár nélkül idézek erre egy példát: „Érdekes fejlemény, hogy a világ értékrendszerének kételyteljes, nyomokban nyelv- és szövegjátékos ismeretét magánál tudó dikció nyelvhasználati következményei [és ezek továbbgondolásai] a Szilágyi fellépését követő nemzedékek tagjai közül – elsősorban – Kovács András Ferencnél érhetőek tetten.” 41.) Pontosabb és kommunikatívabb közlésformára van szükség ahhoz, hogy az érzékeny látás- és értelmezésmód eredményei a tanulmányt olvasók számára is megmutatkozhassanak, s így a Korpa által vizsgált (és elhivatottan gondozott) lírai hagyományvonulat is hosszú távon dialógusképes maradjon.

Korpa Tamástól eltérő nyelvkeresési modellre ad mintát a pálya- és szerkesztőtárs Balajthy Ágnes írásmódja. A Térey János *Protokollját* interpretáló Balajthy-nál a nyelvhasználat többdimenziós karaktere dominál: a tudományos fogalmiság köré egy elbeszélőbb jellegű, több nyelvi rétegből táplálkozó, esszéisztikus stílári megoldásokat is beléptető narratíva épül fel, amely a gondolatvezetés feszességét és a jó értelemben vett olvasmányosságot egyaránt fenntartja. Persze ennek a megnyilatkozási formának is megvan a sebezhető pontja: a kritikai-értelmező elbeszélés izgalmas áradásából egy-két helyen hiányoznak azok a gondolati, sűrűsödési csomópontok, melyek az argumentáció minden egyes fordulátát átláthatóvá tennék. A kötet írásainak többségében inkább a második nyelvhasználati modell érhető tetten: példászerűen még Máté Éva Gyöngy videoklip-elemzésében, illetve a modern és kortárs angolszász irodalmat elemző Kiss Boglárka és Ureczky Eszter írásaiban. De ahogy már hangsúlyoztam: az áttetsző írásmód, a közvetítő jelleg és a kreatív nyelvi gondolkodás dominál a tanulmányok döntő többségében. Ami persze gyaníthatóan a gondos kötetszerkesztői munkát is dicséri. Szintén a Fodor Péter és Lapis József szerkesztőpáros érdeme, hogy a szövegek hasonló terjedelemre lekerekítettek, egy ideális olvasási idő alatt befogadhatóak, s ez nagyban segíti az olvasói ráhangolódást az elemzett témákra.

A kötet tárházának feltérképezése után – ígéretemhez híven – vessünk egy-egy futó pillantást a tanulmányok által megnyitott egyes „ablakokra”. Ahogy az eddig

elmondottakból is kitűnt: az elemzett korpuszban ugyan feltűnik néhány klasszikus író (Csáth Géza, Kosztolányi Dezső), ismert vagy kevésbé ismert kortárs magyar és angolszász szerzők művei, ám az irodalom szűken vett terrénumától messze elkalandozó írások sokaságát találjuk a kötetben. Társadalomtörténeti ihletésű tanulmányt írt Réti Zsófia (*Elfelejtett évtizedek*), aki a magyar politikai rendszerváltáshoz, s az azt megelőző múltéhoz történő nosztalgikus és traumatikus viszonyulás anomáliáiról ír: egy olyan nemzedék képviselőjeként, aki számára ez a közelmúlt már megértendő történelemként jelentkezik. „A kulturális trauma és nosztalgia mindig eleve medializáltan van jelen” (151.) – írja Réti, s bár több filmre, múzeumi és városi terekhez kötődő emlékezeti helyre utal a szövegében, konkrét elemzés már nem fért bele a gondolatmenetébe. Éppen ezért izgalmas ebben a kontextusban olvasni Bujdosó Ágnes írását (*„Mennyire vagy Vágási Feri?” Mediativitás és transzmedialitás kérdései a Vágási Feri-jelenség kapcsán*), amely (részben) a Réti által felvázolt koncepció esettanulmányaként is olvasható. A televíziós sorozatok régmúltja és összetett szociokulturális közege tárul fel a szerző *Szomszédok*-elemzésében, amely egyszerre előre és hátra is tekint: megmutatja, hogyan formálódik ki a Kádár-kori szocializmus iránti nosztalgia a didaktikus szociológiai élethelyzeteket, népszerű szólamokat hétről-hétre filmre vivő „teleregényben”, ám azt is, hogy milyen módon szippantja magába napjaink retrokultusza, mémes kultúrája ezeket a kliséket.

Ugyanakkor a *Szomszédok* ma már mosolyogtatóan tanító hangneme, korabeli közönségiskere és mai mémes továbbélése arra az általánosabb tendenciára is ráirányítja a figyelmet, hogy milyen jelentős mértékben uralják a társadalmi és egyéni tudatformálást (identitásalakulást) az iparszerűen termelt és fogyasztott televíziós sorozatok. Szorosabban ide, a sztáripár és tévésorozatok világába vezet el bennünket Szabó Orsolya, aki az ismert amerikai színész, Charlie Sheen botrányairól ír, illetve a jelenséget övező hírességipar mediális és társadalmi beágyazottságát méri fel tanulmányában: a botrány „repedésnarratívájában” vázolja fel a folyamat belső struktúráját és feszítő ellentmondásait (*„A hollywoodi Che Guevara”*. *Charlie Sheen és a sztáripár többoldalú egyezményei*). Bár lehet, hogy nem vagyunk aktív részesei a *Szomszédok* retrokultuszának, vagy rajongói a Sheent sokáig szerepeltető *A két pasi meg egy kicsi* című 'sitcom'-nak, azért hosszabb-rövidebb időre mindannyian elköteleződünk valamelyik tévésorozat mellett. Így nem kell nagyon elmélyült önvizsgálat ahhoz, hogy belássuk: e sorozatok mindennapos fogyasztása már régen nem csak a brazil szappanoperák agymosásával egyenlő, s mintaközvetítő, közösségi tudatot formáló hatása szinte felmérhetetlenül jelentős. Akárcsak a manapság a legkülönbözőbb médiumokon hozzáférhető filmeké, vagy a YouTube-on milliós számra elérhető videoklipeké. Az előbbiről Óry Katinka írása ad rövid ízelítőt egy Shakespeare-filmadaptáció bemutatásával (*Shylock csendje, Antonio magánya. Az elidegenedés folyamatának megjelenítése Michael Radford A velencei kalmár-adaptációjában*), az utóbbiról a már említett Máté Éva Gyöngy értekezik, a kötetzáró médiaantropológiai ihletésű Áfra-tanulmány pedig keretbe fogja a mediális tematikájú írásokat. A hipertextek létmódjára fókuszáló tanulmány szakszerűen, az internetes kultúrába beleszületett szemével írja le azt a folyamatot, ahogyan a hétköznapi valóság és a mesterséges-virtuális valóságok határai szinte

elmosódnak a különböző médiumokban (internet, televízió stb.) történő mindennapos „belemerülésünk” során.

A médiumok uralta kultúra szinte valamennyi regisztere képbe kerül tehát a kötet írásaiban. Az antológia másik fő csapásirányát azért természetesen irodalmi szövegek értelmezése alkotja. Újra hangsúlyozom: a korszerű irodalomelméletek belátásait hasznosító, szakszerűen megírt tanulmányok számomra legfontosabb közös vonása, hogy nem öncélúan bolyonganak az elemzett irodalmi művek nyelvi labirintusában, inkább megpróbálnak kivezető utakat nyitni mindennapjaink életvalósága felé. A környező világunkra, kultúránkra, hagyományunkra vagy az ember lelkiségére nyitott tekintet, az érdeklődő látás gesztusa lesz az értelmezések fókuszpontja.

Jó példa erre a törekvésre a Térey János *Protokolljának* virtuális Budapest képét felrajzoló Balajthy Ágnes („*Agyában Pest. A Blaha Lujza tér.*” *Budapest-olvasatok Térey János Protokoll című művében*), valamint a Kosztolányi Dezső irodalmi útirajzaiban elmélyedő Barna Péter írása (*Az utazás nyelvbe íródása. Kosztolányi Dezső útirajzairól*). Balajthy szerint Térey verses regényének kitüntetett nyelvi kódjai egyrészt a fővárosi tér kvázi-vizuális látványát tárják elénk, másrészt viszont a múlt eleven nyomainak, az irodalmi hagyomány és a populáris kultúra hangjainak a médiumai is lesznek, sőt, a látás zsigerien személyes, néhol vallásos érzésektől átfűtött élményét is demonstrálják. Kosztolányi idegenségérzékelésének legfontosabb tanulságát Barna Péter pedig abban látja, hogy a távoli világokba utazás úgy ragad ki otthonos miliónból, úgy kérdőjelezi meg önmagunk biztosnak vélt gyökereit, hogy közben emberi létezésünk végső alapjaihoz is visszavezet bennünket.

Hasonlóképpen nyílnak meg a szöveglabirintusok a két angolszász témájú tanulmányban. Kiss Boglárka Anne Sexton amerikai költőnő vallomásos, privát szférákat felmutató lírájának poétikai aspektusairól értekezik, miközben értelmezői tekintete a szuicid beállítódás lelki mechanizmusaira és költői feltárulkozására szegeződik, s meggyőzően igazolja: a költői nyelv a szuicid gondolkodásmód gyökeréig vezethet el („*Feltörni az én fagyos tengerét.*” *Vallomásosság és öngyilkosság Anne Sexton költészetében*). Az emberi lélek és a test fenyegetettsége, valamint az ember társadalmi környezetének az esendősége kerül Ureczky Eszter tanulmányának a középpontjába is. A szerző Matthew Kneale 1992-ben megjelent regényét, a *Drága Temzét* elemzi, amelyben a viktoriánus kori London urbánus tereit a kolera járványa pusztítja, s viszi végső határhelyzetbe a szereplők emberi és társadalmi adottságait. (*Beteg város. A szennyeződés metaforái Matthew Kneale Sweet Thames című regényében*). A tanulmány test- és térpoétikai megközelítése „alulnézetből” szemléli a betegség naturalizmusának poétikai és szimbolikus konnotációit, a testi és társadalmi szennyeződés felületeit: a betegséget, incesztust, szexualitást.

Betegség és meghívott halál: egyáltalán nem kedvenc témáink ezek, ám ahogyan azt Esterházy Pétertől (*A szavak csodálatos életéből*) is tudjuk, az irodalom nem azért van, hogy jót mutasson, sokkal inkább fürkésző tekintettel pásztázza a világot, s megmutatja a dolgokat, úgy, ahogy azok nagyjából vannak. Ezt a fürkésző tekintetet aktivizálják a kötet még nem vagy csak érintőlegesen említett írásai is. Az antropológiai nézőpont, az én- és az identitásalkotás kérdésköre a meghatározó az olyan, szorosabban retorikai szövegolvasatokban is, mint a Szilágyi Do-

mokos és Orbán Ottó verseit elemző Korpa Tamás („védtelen szimbólumokat / falnak boa constrictorok”. Szilágyi Domokos Ez a nyár című verséről) és Jován Katalin (Az én megképződésének kérdései Orbán Ottó két költeményében) írásai, vagy a Csáth Géza dekadens műveiről értekező Papp Sándor tanulmánya (Pán halála. Csáth Géza művészeteket tematizáló novellái és a dekadens esztétika). Jován tanulmánya a vallomásos költészet egy másik – Anne Sextonétól eltérő – narratíváját elemzi alaposan és pontosan Orbán Ottó lírájában, míg Papp Sándor a dekadencia nyomait keresi Csáth írásművészetében. Ez utóbbi témafelvetésben nagy potenciál rejlik, hiszen új összefüggésrendszerbe helyezheti a Csáth-novellákat és a gazdag Csáth-recepció eddigi eredményeit. Ugyanakkor a tanulmányban színre vitt dekadens vonások („a különböző művészeti ágak tematizálása”, „a természeti jelenségek minél betegesebb leírása”, „pesszimizmus”, „halálkultusz”, „esztétizmus” 10.) egyelőre meglehetősen leegyszerűsítő formulákként hatnak, nincs feltétlenül markáns poétikai vonzatuk. A dekadencia francia és angol szakirodalmának jóval behatóbb elsajátítására lesz szükség ahhoz, hogy hatékony értelmező szempontrendszer jöjjön létre a Csáth-olvasásban.

Az antológia összességében meggyőzően igazolja, hogy az irodalomtörténet-írásban az elmúlt évtizedekben lejátszódó úgynevezett kultúratudományos fordulat, tehát az irodalomértelmezői gyakorlat kiterjedése a kultúra szinte valamennyi szegmensére, nem pusztán a tudomány belülye. Az irodalomtudós érdeklődési köre, önmeghatározása természetes módon alakult át, azért, hogy továbbra is képviselje társadalmi feladatvállalásának legfontosabb aspektusát, a közvetítő jelleget – az idegent otthonossá tevő megértés készségeinek a kiterjesztése révén. Fontos azonban hangsúlyoznom: ez a közvetítő értelmezés közel sem csak a technicizálódó, növekvő jelenkori irodalomra és kultúrára irányul. Liktör Eszter például egy 17. századi francia drámaíró színpadi gyakorlatát elemzi, a mai színházi dramaturgia távlatából (*A mozgalmasság képei. Látványgenerálás Alexandre Hardy Lukrécia, avagy a megtorolt házasságtörés című tragédiájában*). De szinte valamennyi tanulmány gondolatait át meg átszövik irodalmi múltunk hangjai, mítoszaink, történelmünk nyomai, azt sugallván, hogy a hagyomány ébren tartása (még mindig) csak az eleven kortárs kultúra és irodalom médiumain keresztül lehetséges. És akár tetszik, akár nem, nagy klasszikusaink beszédképessége is csak így őrizhető meg. Nagyon remélem, hogy a kötet szerzői – akár irodalomtudósként, kritikusként, újságíróként, és/vagy tanárként teljeseedik ki a pályájuk – ezt a látásmódot, a közvetítés eme kettős (megőrző és az újat elsajátító) feladatát viszik majd tovább. A szakmai szemmel nézve kifejezetten érdekes és olvasmányos antológia kiváló ajánlólevél lesz mindannyiuk számára. (*Alföld Alapítvány*)

BÉNYEI PÉTER